

Sokrates ve Gazali'ye Gre Dil'in Menşei

*İbrahim ÇAPAK**

ABSTRACT

Language is one of the most important means of communication for humans. Because it provides communication among them. There have been some discussions about the origin of language. Socrates was one of the formers who discussed the origin of language. After him some philosophers also discussed the origin of language. Ghazali, one of the philosopher of Islam also discussed the origin of language and put forward some opinions. In this article Socrates and Ghazali's ideas about the origin of language will be discussed.

Keywords: *language, origin, discussion, communication, idea.*

Giriş

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan en önemli vasıttır. Bu vasıta ile insanlar, duygu ve dşncelerini birbirlerine aktarma ve anlaşma imkanını elde ederler. Dil, insanla insan, insanla diğer varlıklar arasında birleştirici bir bağ kurar. Öyle ki, insanı insan yapan en önemli unsurlardan biridir. Dil olmazsa insanla hayvan arasındaki fark ortadan kalkar. Çünkü insanı hayvanlardan ayıran en önemli niteliklerden biri dildir. Dil olmadan insan, ne bilgi, teknik, sanat, felsefe gibi üstün başarılar ulaşabilir; ne de onun her türlü faaliyetleri, değer duyguları, hürriyeti... kendisi için bir anlam taşır. Çünkü bütün bunlar, toplum içerisinde fikir ve duyguların dil ile naklinden doğmuştur. Buna göre dil'i, "her hangi bir zihin faaliyetinin açığa vurulması-na, dolayısıyla bir zihinden diğer zihne aktarılmasına yarayan bir işaretler sistemi" olarak tanımlayabiliriz.¹ Dilin tanımı göz önünde bulundurulduğunda kültür ve medeniyetin, dil vasıtasıyla insanlar arasında meydana gelen etkileşimden oluştuğu görülür.

Dil, fertler arasında iletişimi sağlar; dilin kendisi bir bilgi türü değil, bir semboldür ve bilginin ifade aracıdır. İnsanlar var olanları zihinlerinde tasavvur edince, onu dil ile başkalarına aktarırlar. Eğer insanlar bilgilerini başkalarına aktarma olanağına sahip bulunmasalardı, bilgi birikimi ve gelişmesi olmazdı. Dolayısıyla kültür ve medeniyetten söz edilemezdi. Dil, düşüncenin ifade aracı olduğu için önemi büyüktür. Çünkü düşünce, varlığını dil ile ortaya koyar.² Dil olmasaydı, düşüncelerin aktarımı ve insanların bir birlerini

* *Dr.*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Anabilim Dalı.

1 Abdlkudds Bingl, "Dil - Anlam ve Felsefe", *Felsefe Dünyası*, Temmuz 1991, sayı 1, s. 22.

2 N. ner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 291.

anlamaları da mümkün olmazdı. Bu bakımdan dil konusundaki incelemeler son derece önem arz etmektedir. Biz de önemine binaen bu çalışmamızda Sokrates ve Gazali'ye göre dil'in menşei problemini ele almaya çalışacağız.

1- Sokrates'e Göre Dilin Menşei

Dil, kültür ve medeniyetlerde en önemli rolü oynadığı için sürekli gündemde kalmış ve bir çok açıdan tartışılmıştır. Onun hakkındaki en önemli tartışmalardan biri de menşei ile, yani nasıl meydana geldiği ile ilgilidir. Ancak tartışmalara rağmen dilin menşeinin ne olduğu hakkında kesin bir fikir birliğine varılamamıştır. Dilin menşei ile ilgili en eski tartışmalardan biri Platon'un (M.Ö.427-347) Kratylos adlı diyalogunda geçen tartışmadır. Bu diyalogda Sokrates ile Hermogenes'in dilin kaynağının ne olabileceği ile ilgili görüşleri yer almaktadır.

Sokrates, "Güçtür güzel şeylerin özünü kavramak" atasözünü hatırlatarak, adların incelenmesinin kolay bir iş olmadığını ifade eder.³ Değineceğimiz gibi Gazali (1058-1111) de dilin menşeinin ne olduğunu belirlemenin zorluğuna dikkat çekmektedir. Platon'un Kratylos diyalogunda Hermogenes, "adların doğruluğunun bir anlaşma, bir uzlaşmadan başka bir şey olmadığına inanmaktan kendimi alamadım. Bir nesneye verilen ad, doğru addır bençe; eski ad bırakılarak, yerine bir başka ad konsa, yenisi eskisinden daha az doğru değildir; kölelerimizin adlarını da böyle değiştirdiğimizde yeni verilen ad eskisi kadar doğru olur. Çünkü doğal olarak hiçbir adın herhangi belli bir şeye ait olmadığını, ama yalnızca onu kullananlar ve kullanımı saptayanların alışkanlık ve adetlere ait olduğunu düşünüyorum"⁴ der. Hermogenes, bu ifadeleriyle adların salt uzlaşmadan kaynaklandığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Onun üstü kapalı olarak ileri sürdüğü muhakeme şudur: Eğer adlar salt uzlaşmaya dayanmasaydı, benim yalnızca nedensiz bir kararla bir kölenin adını değiştirmem nasıl mümkün olurdu? Son tahlilde bu da adların bireylerin kişisel tercihlerinden doğduğunu gösterir.⁵ Sokrates, bu görüşe katılmaz. O, adların bireysel isteğe bağlı olarak verildiği ya da değiştirildiği tezine karşı çıkar. Hermogenes'e ne bir kölenin adını değiştirmenin istisnai ve az rastlanan bir durum olduğunu ne de onun su ya da altın gibi adları değiştirme özgürlüğü olmadığını söyler.⁶ Sokrates, Hermogenes'in savunduğu adların isteğe bağlı olduğu görüşünün doğrudan doğruya sağduyuyla çelişen bir sonuca yol açtığını göstermeye çalışır. Zira böyle bir görüş, kişiyi, birey sayısı kadar özel dil olduğu anlayışına götürür. Bu da bireyler arasında bir şeyin doğru veya yanlış olarak kabul edilmesini güçleştirir. Çünkü normal şartlarda birisi "atın dört ayağı vardır" dediğinde, bunu doğru bir önerme olarak kabul ederiz. Fakat Hemogenes'in anlayışını kabul edersek, yanılıyor olabiliriz; çünkü bildiklerimize göre konuşan kişi, özel dilinde bizim insan

3 Platon, *Kratylos, Diyaloglar* Fin içinde, İstanbul, 1998, s. 195.

4 Platon, *a.g.e.*, s. 195-196.

5 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları 1 Socrates'ten Sausure'e Batı Geleniği*, (çev. Eser E. Taylan ve Cem Taylan), Ankara, 2002, s. 3.

6 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 4. Bkz. Platon, *a.g.e.*, s. 196.

dediğimiz şeye at adını vermiş olabilir. Dolayısıyla “atın dört ayağı vardır” önermesi doğru olmayabilir.⁷

Sokrates’e göre nesnelere, bizden bağımsız ve bizim sebep olmadığımız, kendilerine ait, sabit bir gerçeği vardır. Bizim düşlediğimiz gibi bir yandan öbür yana uzanarak değişmezler; tersine, kendi başlarına ve doğanın zorla kabul ettirdiği kendi gerçekliklerine bağlı olarak bulunurlar. Ona göre eylemler de bizim düşüncelerimize göre değil kendi doğalarına göre gerçekleştirilirler.⁸ Örneğin, kesme ve yakmanın doğasına uygun olarak hareket etmedikçe, bu ya da şu odun parçasını kesemeyiz: kesici bir alet kullanmadan herhangi bir şeyi kesmeyi başaramayız ve üzerine su dökerek herhangi bir şeyi yakamayız. Çünkü böyle eylemler insanın iradesine göre belirlenmez, tersine başarıyla gerçekleşmesi için insan iradesinin eylemin doğasına uyması gerekir.

Sokrates, buradan hareketle konuşmanın da bir eylem olduğu sonucuna varmaktadır. Konuşma bir eylem olduğuna göre adlar da konuşmanın araçlarıdır. Doğru konuşmak ise konuşma araçlarını yerinde kullanmakla olur; bu da başka aletlerin tasarlandıkları belli işler için doğru kullanılmalarının elzem olmasına benzer.⁹ Burada Sokrates, Hermogenes’in kuramındaki bir kişiye ya da nesneye hangi adın verilmesinin önemli olmadığı görüşünü eleştirerek, böyle bir şeyin aceleci bir varsayım olmakla kalmayıp, gülünç de olduğunu ifade etmektedir.

Ona göre konuştuğumuz dil, biz doğmadan önce zihinlerimize yerleşmiştir. Dili kimin icat ettiği hakkındaki bilgimiz ise, bir dokumacının dokuma tezgahını kimin icat ettiği hakkındaki bilgisinden daha fazla değildir. Dokuma tezgahının mucidi rasgele birtakım nesnelere birleştirilerek dokuma makinesini ortaya çıkarmadığı gibi ad koyucu da rasgele adlar seçmemiştir.¹⁰ Sokrates, konuyla ilgili şöyle der: “Doğru adları, ebedi ve mutlak olanın niteliklerinde bulma olasılığımız çok fazladır; Çünkü adlar büyük bir özenle verilmiş olmalıdır ve belki de bazıları insanınkinden daha ilahi bir güç tarafından verilmiştir.”¹¹

Sokrates’in varsayımına göre, ad koyucu başlangıçta her bir nesne için harfler ve hecelerle bir ad ortaya çıkarmış ve bu adları kullanarak dilde geri kalanlar için, taklît yoluyla bileşik adlar yapmıştır.¹² Öyleyse son şekliyle elimizde iki evreli bir kuram vardır. İlk adlar, ad koyulan nesnenin temel doğasını ses bileşimleri yoluyla kopya eden mimetik süreçle oluşturulmuştur. Bu taklîtçi süreç, söz konusu her sesin fizyolojik eklemlemesine bağlıdır. Bir kez bu ilk adlar yerleştiginde kelime hazinesi, ilk anlamlarına göre onlardan bileşik adlar yapmak suretiyle genişletilir.¹³

7 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 4.

8 Platon, *a.g.e.*, s.198. Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 5.

9 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 5.

10 Platon, *a.g.e.*, s. 202; Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 6.

11 Platon, *a.g.e.*, s. 210; Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 7.

12 Bkz. Platon, *a.g.e.*, s. 244.

13 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 10.

Buna göre bütün "isimler", yani dildeki bütün kelimeler, en eski kök ve türetilmiş olmak üzere iki gruba ayrılır. Çoğu nesnelere isimleri, ya akmak ya da gitmek olayını belirten, veya herhangi bir tür hareketi ifade eden kelimelerden türemiştir. Bu da nesnelere özüne uygundur, çünkü bu öz; akıştır, yani harekettir. En eski kök kelimelerse, içlerindeki seslerle, isimlendirildikleri hareketleri taklît etmektedir. O halde hareketlerle en eski kelimelerin sesleri arasında, tabiattan kaynaklanan bir ilişki bulunmaktadır.¹⁴

Bir şeyle ilgili bir çok kelime türemektedir. Nitekim Walter Porzig, kelimelerin türemesine demir yolu ve lokomotif gibi sonradan oluşmuş isimlerin, nasıl meydana geldiklerini ayrıntılı bir şekilde ele alarak örnek vermekte ve dil topluluğunun, konuya komşu eski alanlardan, yeni alana kelimeler aktardığını ifade etmektedir. Ona göre bu, bile bile ve planlı olarak yapılmakta, kelimeler adeta kendiliklerinden gelmektedirler. Bu yüzden çoğu kere aynı konuda çok sayıda kelime ortaya çıkıp kullanılmakta, daha sonra dil topluluğunun zevki veya keyfi, bunların arasından birisini seçmektedir.¹⁵

Dilin doğuştan ve ilahi bir güç tarafından değil, insanın tecrübelerinin sonucu olarak meydana geldiğini ileri süren bilginler de olmuştur. Mesela, Locke (1632-1704), 17. yüzyılda çoğunlukla benimsenen, bazı ya da tüm fikirlerimize doğuştan sahip olduğumuz varsayımına karşı çıkar. Ona göre fikirlerimiz daha ziyade deneyimlerimizden kaynaklanmaktadır. Zihin, doğuştan bir tabula rasa, deneyimlerin sonradan üzerine kazındığı tertemiz bir levhadır.¹⁶ Deneyim, bize iki farklı yoldan fikirler sağlar; bunlardan biri sensation (dış deney, dış duyum), diğeri ise reflection (iç deney, iç duyum)dur. İç deney ile kendi ruhumuzdaki durumları ve etkinlikleri, dış deney ile de ruhumuzun dışındaki nesnelere etkilerini kavrarız.¹⁷

Böylelikle Sokrates'e göre tüm fikirlerin nihai kaynağı, (hem iç, hem dış) yaşantıda ve yaşantıdan kaynaklanan yalın fikirleri etkilemek ve birleştirmek üzere zihnin doğuştan var olan yeteneklerinde yattığı söylenebilir.¹⁸ Ancak Locke'un görüşlerini göz önünde bulundurduğumuzda dilin nihai kaynağının zihnin yeteneklerinden daha çok deneyimlerimiz olduğu görülür.

2- Gazali'ye Göre Dilin Menşei

İslam dünyasının önde gelen filozoflarından biri olan Gazali de, dil tartışmalarına değinmiş ve dilin kaynağı ile ilgili belli başlı üç görüşün varlığına dikkat çekmiştir. Ona göre dilin menşei ile ilgili üç farklı görüş vardır; bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Bazı bilginler, dilin insanların anlaşmaları yoluyla doğup geliştiğini ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre; dillerin tevkifi olması, yani insanüstü bir güç tarafından konulmuş olması mümkün değildir. Çünkü tevkif sahibinin lafzı,

14 Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, (çev. Prof. Dr. Vural Ülkü), Ankara, 1995, s. 10.

15 Walter Porzig, *a.g.e.*, s.24. Konuyla ilgili örnekler için bkz. *a.g.e.*, s. 23-24 vd.

16 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 101; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 296-297.

17 Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 297.

18 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 101.

daha önce mevcut bir ıstılah ile, muhatap tarafından anlaşılmadıktan sonra, tevkiften bahsedilemez. Bu görüş, daha önce değindiğimiz Hermogenes'in görüşüne paralellik arz etmektedir.

2. Bazı bilginler, dillerin insanüstü bir güç (tevkif) tarafından ortaya konduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim, dilin tamamlanabilmesi için bir hitaba, bir nidaya ve dilin konulmasına (vaz') ihtiyaç hissettiren bir çağrıya gerek vardır. Tüm bunlar da, ancak ıstılah için toplanılmazdan önce bilinen bir lafızla olabilir. Hatırlanacağı gibi Sokrates, dilin insan üstü bir güç tarafından ortaya konduğunu daha sonra insanlar tarafından geliştirildiğini ileri sürmektedir.

3. Bazıları da, dili oluşturmanın gereğine işaretin ve yönlendirmenin oluşacağı miktarın, insanüstü bir güç tarafından (tevkif yoluyla); geri kalanların ise uzlaşma (ıstılah) yoluyla olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Gazali'ye göre burada zikredilen görüşlerin üçü de aklen mümkündür.¹⁹ Şöyle ki;

Dilin insanüstü bir güç tarafından ortaya konması (Tevkifi'n imkan dahilinde oluşu): Allah, önce sesleri ve harfleri, bir kişinin veya herkesin işitebileceği bir şekilde yaratmış, sonra da bunlar için, bu ses ve harflerle birtakım müsemmalara (isimlendirilmişlere) delaletin kastedildiği bilgisini yaratmış olabilir. Ezeli kudret, bunu yapmaktan aciz değildir.

Dilin insanların anlaşmaları yoluyla oluşturulması (ıstılahın imkan dahilinde oluşu) da şöyledir: Allah, akıllı bir topluluğun iç güdülerini/etkenlerini (devai), -kendilerini ilgilendiren ve kendileri için gerekli olan, insanın kendiliğinden ulaşması mümkün olmayan, gaip işlerin tarifiyle meşgul olma noktasında- bir araya toplamış ve içlerinden biri bir başlangıç yapmış, sonra diğerleri ona uymuş ve neticede dil (ıstılah) tamamlanmış olabilir. Hatta akıllı bir kişi, bu alandaki ihtiyacı ve harfleri bir araya getirmek suretiyle belirlemenin mümkün olduğunu kendisi keşfedebilir ve dilin ortaya konuşunu (vaz' işini) üstlenebilir. Sonra tıpkı anne babanın küçük çocuğa yaptıkları gibi; yine dilsizin, içinden geçenleri, işaretle anlatışı gibi, bu kişi, beraberinde lafız bulunan birtakım işaret ve tekrarlarla bunu başkalarına öğretebilir. Bu iki kısımdan her biri imkan dahilinde olduğuna göre, bu ikisinden yapılan terkip de imkan dahilindedir.²⁰

Gazali'ye göre bu kısımlardan hangisinin kesin olarak gerçekleştiğinin bilinmesi, ancak akfî bir burhan veya mütevatir bir haber veya kesin işitme (sem') yoluyla olur. Bu konuda akfî burhanın yeri olmadığı gibi, ne mütevatir bir haber ne de kesin bir işitme (sem') nakledilmiştir. Öyleyse, bu konuda söylenecek olanlar, pratiğe yönelik kulluk ile irtibatı olmayan ve öyle veya böyle inanılmasına bir gereklilik bulunmayan bir konuda karanlığa taş atmaktır. Bu konuya dalmak, bir lükstür.

Gazali'ye göre "bir kimse, "Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti"²¹ ayeti, her ne kadar aksinin imkansız olduğunu göstermese bile, dillerin vahiy ve

19 Gazali, *el-Mustasfa min İlmî'l-Usul*, Mısır, h.1322. C. I, s. 318.

20 Gazali, *el-Mustasfa*, C. I, s. 319.

21 Bakara, 2/31

tevkif yoluyla olduğunu gösterir” derse ona şöyle cevap verilebilir: Bu ayet, dilin meydana gelmesine kesin bir delil teşkil etmez. Çünkü burada dört ihtimal söz konusu olabilir:

1. Belki Allah, isimleri koymaya (vaz'a) ihtiyaç bulunduğunu Adem'e ilham etmiş; Adem de kendi zihni çabasıyla isimleri ortaya koymuş olmakla birlikte, yol gösteren, ilham eden ve iç güdüyü (daiye) harekete geçiren Allah olduğu için, -tıpkı bütün fiillerimizin Allah'a nispet edilmesi gibi- bu da Allah'ın öğretmesine nispet edilmiş olabilir.

2. Belki de isimler, Allah'ın Adem'den önce yarattığı cin ve melek gibi yaratıkların ıstılahı ile zaten ortaya konmuş idi. Allah Adem'e, onların ortaya koyup üzerinde anlaştıkları şeyi öğretmiş olabilir.

3. Ayette geçen “isimler” ifadesi, umum sıygası olup belki de Allah bununla, yerin, göğün, cennet ve cehennemde olan şeylerin isimlerini kastetmiştir; yoksa, Adem'den sonra meydana gelen mesleklerin, sanatların ve aletlerin isimlerini değil. Ayette geçen “bütün isimler” sözünü tahsis etmek, tıpkı “Kendisine her şey verilmiş olan”²², “Rabbinin emriyle her şeyi yerle bir eder”²³ ve “O, her şeye güç yetirir”²⁴ ayetlerinin tahsis edilmesi gibidir. Mesela, Allah'ın kendi zatı ve sıfatlarına güç yetirmesi bu sonuncu ayetin içeriğine girmemektedir.

4. Belki de, Allah Adem'e isimleri öğretmiş, fakat Adem bunları unutmuş ya da başkalarına öğretmemiş olabilir. Adem'den sonra da çocukları, bugün biline gelen diller üzerinde anlaşmışlardır. Gazali'ye göre ağır basan ihtimal, dillerin pek çoğunun Adem'den sonra meydana gelmiş olmasıdır.²⁵

İslâm geleneğinde dilin kaynağı ile ilgili çoğu zaman “Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti”²⁶ ayeti delil getirilirken, Batı geleneğinde de dilin kaynağı ile ilgili en çok işaret edilen, Tekvin'in ikinci kitabındaki hayvanlara nasıl ad verildiği hakkındaki hikayedir. Buradan şöyle denmektedir: “Yüce Tanrı yerdeki her hayvanı, havada uçan her kanatlıyı topraktan yarattı; onları adlandırmak üzere de Adem'e götürdü. Adem her canlı yaratığa, ne ad verdiyse bu onun adı olarak kaldı. Adem bütün büyük başlara, havadaki kanatlılara ve yerdeki her hayvana bir ad taktı...”²⁷

Tekvin'de dilin kaynağı sorununa verilen cevap, bazı yönlerden Sokrates'inkinden daha doğrudandır. Çünkü S+okrates'te, ad koyucunun bilge bir adam mı, yoksa ilah mı olduğu tam anlamıyla açık değildir; ama Tekvin'deki açıklama, dilin insan kökenli olduğu ve ilk insan Adem ile başladığı konusunda kuşkuya yer bırakmaz. Tekvin'de Platon'un diyaloglarında tartışıldığı çeşitten bir sorun yoktur; yani Adem'in hayvanları “doğru olarak” adlandırıp adlandırmadığı konusu bir sorun oluşturmaz. Tersine Tekvin'de ifade edilenler, her hayvanın doğal olarak kendi doğru adına sahip olmasından çok, Tan-

22 Neml, 27/23.

23 Ahkaf, 46/25.

24 Bakara, 2/20, 106, 109

25 Gazali, *el-Mustasfa*, s. 321-322.

26 Bakara, 2/31.

27 Tekvin II,19-20.

r'nın teşvikiyle Adem'in onlara bir ad koymasına kadar hiçbir adlarının olmadığını göstermektedir.²⁸

Dilin kaynağı ile ilgili, her dinin kendine has bir anlayışının var olduğunu görüyoruz. Nitekim verdiğimiz örneklerde hem Kur'an'da hem de Kutsal Kitap'ta ilk isimlerin Allah tarafında Hz. Ademe öğretildiği ifade edilmektedir. Ancak bunun nasıllığı ve varılan sonuç tartışmalıdır. Yani hem Kur'an'daki ilgili ayete hem de Tekvin'deki ifadelerle çeşitli yorumlar getirilmiştir. Nitekim Gazali'nin yukarıda zikrettiğimiz ayet ile ilgili yorumlarına baktığımızda, söz konusu ayet ile ilgili birçok görüşün ileri sürülebileceğini görürüz.

Gazali, dili oluşturma yetisinin Allah tarafından verildiğini ifade etmekte beraber, onun insanlar tarafından oluşturulduğu görüşündedir. Ona göre, lafızlar (terim), eşyanın ayanına (zat ve asıllarına) delalet etmek üzere, insan iradesinin özel bir şekilde ortaya koyduğu alfabetik harflerden ibarettir. Bu lafızlar, *vaz-ı evvel* ve *vaz-ı sani* olmak üzere iki kısma ayrılır. Mesela gök, ağaç, insan vb. lafızlar *vaz-ı evvel*; isim, fiil, harf, emir, nehy, gibi lafızlar ise *vaz-ı sanidir*.²⁹

Gazali'ye göre bir şeyin varlık dereceleri dörttür. Bunları dilin varlığına uygulamak da mümkündür. Söz konusu varlık dereceleri şöyle sıralanabilir:

- a- Şeyin kendi nefsindeki hakikati (ayandaki varlık).
- b- Şeyin hakikatının idesinin zihinde sabit olması (kavram).
- c- Şeye delalet eden harfler ile bir sesin oluşturulması (söz/terim). Bu, zihinde olan ide'ye delalet eden ibaredir.
- d- Görme duyusu ile algılanan ve söze delalet eden işaretlerin oluşturulması ki bu da yazıdır.³⁰

Buna göre; dilin tam olarak oluşabilmesi için ilk önce dile tekabül eden şeyin var olması, daha sonra bu şeyin zihinde bir idesinin oluşması yani kavranması daha sonra bunun dile gelmesi, en son da yazıya dökülmesi gerekir. Gazali'ye göre bu dört husus, hem birbiriyle örtüşük hem de paraleldir. Fakat ilk ikisi, asırlara ve milletlere göre değişmeyen hakiki varlıklar olarak kabul edilirler. Son ikisi yani söz ve yazı ise zamanlara ve milletlere göre değişir. Çünkü bu ikisi seçim ve benimseme yoluyla ortaya çıkmaktadır. Bunların ortaya çıkışı, biçimleri bakımından birbirinden farklı olsa da, kendileriyle "hakikate mutabık olmanın" kastedilmesi yönüyle müttefiklerdir.³¹

Gazali, yazıyı sözden ayrı olarak ele almakla, söz ile ifade edilen şeyin, yazıyı ifade eden şeyden farklı olduğunu belirtmiş oluyor. Farabi de ağızdan çıkan sesi, yazıdan ayrı tutmuş, ağızdan çıkan sesin zihindeki imgelere veya kavramlara doğrudan doğruya, vasatasız olarak delalet ettiğini ileri sürmüştür.³²

28 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, s. 34.

29 Gazali, *Maksadu'l-Esna fi Şerhi'l Esmail-Husna, Resail*'in içinde, Beyrut, Tarihsiz. s. 9.

30 Gazali, *Miyaru'l-İlm*, (nşr. Süleyman Dünya), Kahire, 1961, s. 75; *Maksadu'l-Esna fi Şerhi'l Esmail-Husna*, s.8; *el-Mustasfa I*, s. 21, *Mihakku'n-Nazar*, (tahk. Refik Acem), Beyrut, 1994, s. 145.

31 Gazali, *el-Mustasfa I*, s. 22; *Mihakku'n-Nazar*, s. 146.

32 Farabi, *İhsau'l-Ulum*, (çev. Ahmet Ateş), Ankara, 1990, s. 75-76; Türker-Küyel, Mübahat, *Aristoteles ve Farabi'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri*, Ankara, 1956, s. 107.

Yazı, söze (terim), söz ise zihindeki kavrama (ide) delalet eder. Kavram ise zihin dışında mevcut olan şeyin varlığının zihne yansımasıdır.³³ Eğer zihinde oluşan bir kavram yoksa, ona delalet eden bir terim de olmaz. Seslerin ve harflerin kendisinde olduğu terim olmazsa ona delalet eden yazı da olmaz.³⁴

Dilin oluşumu temelde bir zihin faaliyetidir. Nitekim Gazali'ye göre zihin, kavramları üç şekilde algılar. Bunları; duyular (mahsuse), tahayyül (mütehayyile/hayal gücü) ve akli inceleme ile elde edilen (makule) kavramlar³⁵ şeklinde sıralamak mümkündür:

a. Duyularla Algılanan Kavramlar: Bir takım kavramları duyularımızla algılarız. Mesela; renkler, şekiller ve miktarlar duyularla bilinir ve bunlar görme duyusuyla ilgilidir. Yine sesler, işitme; yemekler, tatma; kokular ise koklamak duyularıyla idrak edilir.³⁶ Pürüzlülük ve pürüzsüzlük, yumuşaklık ve sertlik, soğukluk ve sıcaklık, nemlilik ve kuruluk ise dokunma duyusu ile idrak edilir. Bunlar ve bunlara bağlı olan şeyler zatlari itibariyle duyularla idrak edilen kuvvetle ilgilidir.³⁷

Duyularımızla bir şeyi algılayabilmemiz için her şeyden önce algılanacak şeyin var olması gerekir. Mesela, görme ile algılamanın şartı, görülen şeyin var olmasıdır. Görülen şey yok olursa, görme de yok olur; fakat onun şekli, kişi hâlâ ona bakıyormuş gibi zihinde kalmaya devam eder.³⁸ Görme duyusu, diğer duyulardan daha fazla etki alanına sahiptir. Sadece eylemle ilgili olarak değil, herhangi bir eylemde bulunmayı düşünmediğimizde de görmeyi, bütün diğer şeylere tercih ederiz. Bunun nedeni; görmenin, bütün duyularımızın içinde bize en fazla bilgi kazandırması ve şeyler arasındaki bir çok farkı göstermesidir.³⁹

Duyuların bize en fazla bilgi kazandırdığını Farabi de teyit etmektedir. Nitekim Farabi'ye göre insanlar, duyularını bazen vücut sağlığı, duyuların sağlığı, vücut ve duyuların sağlığı, kendileriyle sağlanacak nesnelere ayırt etme bilgisine gereken kudret sağlığı ve bunların sağlığına götüren çalışmayı yapacak kuvvet sağlığını araştırma hususunda faydalanacakları nesnelere ayırt etmede kullanırlar, bazen de duyuların bunların hiç birinde, kendisiyle faydalanamayacakları nesneyi bilmek ve kavramak için kullanırlar.⁴⁰

b. Hayalle Algılanan Kavramlar: Mütehayyile, zihinde hissedildiğine göre, zihni de tahayyüle hazırlayan bir sıfat ve bir garize (eğilim, iç güdü) vardır.⁴¹ Mesela, gökyüzünün (sema) hakikatte ayrıca zihinlerimizde ve

33 Gazali, *Miyaru'l-İlm*, s. 75, 77; Bkz. Türker-Küyel, Mübahat, *a.g.e.*, s. 107

34 Gazali, *Miyaru'l-İlm*, s. 76.

35 Gazali, *el-Mustasfa*, s. 33; *Mihakku'n-Nazar*, s. 79; *Miyaru'l-İlm*, s. 92.

36 Gazali, *Miyaru'l-İlm*, s. 89, 319.

37 Gazali, *a.g.e.* s. 90.

38 Gazali, *el-Mustasfa*, s.33; *Mihakku'n-Nazar*, s. 79. Bkz. *Miyaru'l-İlm*, s. 91.

39 Aristoteles, *Metafiz*, (çev. Ahmet Arslan), İzmir, 1985, C. 1, s. 79-80.

40 Farabi, *Aristo felsefesi, Farabi'nin Üç Eseri* içinde, (çev Hüseyin Atay), Ankara, 1974, s. 90.

41 Gazali, *el-Mustasfa*, s. 34; *Mihakku'n-Nazar*, s. 80.

gönüllerimizde bir vücudu vardır. Çünkü gökyüzünün şekli, gözlerimizde ve dolayısıyla hayalimizde iz bırakmış bulunmaktadır. gökyüzünün yok olduğunu düşünelim bile, onun şekli hayalimizde kalmaya devam eder.⁴²

Gazali'ye göre zihinde, tahayyülü koruyan kuvveti bozan, fakat görmeyi bozmayan bir hastalık ortaya çıkabilir. Böyle bir hastalığa yakalanan kişi, eşyayı görür fakat eşya, gözünün önünden kalktığı anda unuttur. İşte bu kuvvette, hayvan insanla ortak niteliklere sahiptir. Mesela at, arpayı gördüğü zaman arpanın şekli onun zihninde olduğu için arpanın kendisine lezzetli gelen bir şey olduğunu hatırlayarak hemen ona yönelir. Eğer arpanın şekli atın zihninde olmasaydı, onun arpayı ikinci kez görmesi, ilk kez gördüğü gibi olurdu ve ikinci bir defa tatmak suretiyle tecrübe etmedikçe ona yönelmezdi.⁴³

Bir şeyi hayal etmek de, duyularla algılamada olduğu gibi algılanacak şeyin varlığına bağlıdır. Mesela, hiç görmediğimiz bir meyveyi hayal etmek mümkün değildir. Fakat görülen bir şeyin nitelikleri değiştirilerek hayal edilebilir. Siyah bir meyve ya da karpuz büyüklüğünde bir meyvenin hayal edilmesi böyledir. Hayal, nesnelere görülmesine bağlı olduğuna göre sadece görülebilen nesnelere hareketle, bir takım şeyler ortaya koyabilir.⁴⁴ Hayal, beş duyu idraklerinin hepsinde tasarruf sahibi olmakla beraber, en güçlü olduğu duyu, göz duyusudur.

c. Akılla Algılanan Kavramlar: Duyu ve hayalin yanı sıra akıl ile algılanan kavramlar da vardır. Mesela korku, utanma, aşk, öfke vb. kavramları duyularımızla değil, akıl yürütme ile kesin bir bilgi olarak biliyoruz. Bazı varlıklar da akıl yürütme ile bilinirler, akıl yürütme ile bilinen bazı varlıkları beş duyu idrak etmez, bunlar hayal ve akıl ile bilinir.⁴⁵

İlmi gerçekleştiren şeyler sadece duyular ve hayal değildir. Hayal edilmeden şeyin hakikatinin olmadığını zannetmek yanlıştır. Eğer ilim ve kudretin zatı düşünülürse, hayalin şekil oluşturmada, renklerde ve ölçülerde tasarruf sahibi olduğu ve onun tasarrufunun yanlış olduğu görülür. Dolayısıyla hayal ile algılanamayan kavramları algılamak için akla ihtiyaç vardır.⁴⁶

Buna göre algılanmaları bakımından kavramları sadece duyulara veya hayale ya da akla indirgemek doğru değildir. Çünkü kavramlar bunların her üçü tarafından da algılanmaktadır. Fakat her birinin algıladığı kavramlar çoğu zaman birbirinden farklıdır.

Farabi de kavramların üç şekilde ortaya çıktığını ifade etmektedir. İlki, duyularla elde edilen, ikincisi ilk bilgilerle elde edilen ve üçüncüsü de araştırarak, teemmül ederek, düşünerek elde edilen kavramlardır.⁴⁷ Farabi, kavramları elde etmede gayenin önemine dikkat çeker ona göre, insanın uğruna çalışması gerektiği gayeyi bilmeden ve o gaye tayin edilip kendisince be-

42 Gazali, *Maksadu'l-Esna fi'l Şerhi'l Esmail Husna*, s. 8.

43 Gazali, *el-Mustasfa*, s. 34; *Mihakku'n-Nazar*, s. 80.

44 Gazali, *Miyaru'l-İlm*, s. 91.

45 Gazali, *a.g.e.*, s. 90.

46 Gazali, *a.g.e.*, s. 90.

47 Farabi, *a.g.e.*, s. 92.

lirli olmadan önce, insan ne faydalı şeyler bulabilecek, ne çalışmanın nasıl olduğunu ve ne de ne için çalışacağını bilecektir.⁴⁸

Dilin zihin faaliyeti sonucu meydana geldiğini ileri süren bazı batılı bilimlerde görmekteyiz. Mesela, Port Royal dil bilginlerinden Arnauld ile Lancelot'a göre zihin; tasavvur etme (conceiving), muhakeme etmek (judging) ve uslamlama (reasoning), olmak üzere üç çalışma tarzına sahiptir ve bu çalışma tarzlarıyla kavramlar elde edilir. Onlara göre insanlar zihinlerinde oluşan her şeye bir gösterge bulma gereksinimi duyduklarından, sözcükler arasında düşüncelerin hedefini gösterenler ile düşüncelerin şekli ya da tarzını gösterenler olmak üzere çok genel bir ayırım yapmağı da gerekli görmüşlerdir.⁴⁹

Sonuç

Sonuç olarak, dilin menşei ile ilgili bir çok tartışmanın yapıldığı görülmektedir. Kimileri dilin menşei sadece insanın keyfi olarak isimleri oluşturmaya bağlamış, kimileri, dilin ilâhî bir güç tarafından ortaya konduğunu ve isimlerin, isimlendikleri şeylerin tabiatına uygun olduğunu savunmuş, kimileri de dilin menşei Allah'a dayandırmakla beraber onu oluşturan ve geliştirenin insan olduğunu ileri sürmüştür.

Dilin menşei konusunda Sokrates ile Gazali arasında bir takım benzerliklerin olduğunu iddia etmek mümkündür. Çünkü her iki filozof da dilin menşei ilahi bir güce dayandırmaktadır; fakat Sokrates'in ilahi güçten ne kastedtiği net değil iken Gazali, ilahi güçten Allah'ı kastetmektedir. Gazali, dili oluşturma yetisinin Allah tarafından insanlarda yaratıldığını ortaya koymaktadır. Nasıl ki, yaptığımız herhangi bir fiili işleme kudretini Allah bizde yaratmış ise aynı şekilde dili meydana getirme kudretini de bizde yaratmıştır. Sokrates de dilin, biz doğmadan önce zihinlerimize yerleştiğini savunmak, doğru adları, ebedi ve mutlak olanın niteliklerinde bulma olasılığımızın çok fazla olduğunu ileri sürmektedir.

Dilin menşei ile ilgili tartışmalarda dilin kaynağının ilâhî olduğu yönü ağırlık kazanmaktadır. Ancak dil, temelde ilâhî bir güce dayanmakla beraber Allah'ın verdiği ruhsat kadarıyla isimlendirmeleri yapan ve dili geliştirenler insanlardır. Halihazırda olmayan fakat gelecekte meydana gelecek şeylerin isimlerini meydana getirme yetisini insana veren Allah'tır. İnsan, ilâhî kudret olmadan kendi başına isim ve kavramları oluşturma gücüne sahip değildir.

48 Farabi, *a.g.e.*, s. 93.

49 Roy Haris ve Tablot J. Taylor, *a.g.e.*, s. 85-86.